

УДК 821.162.3“189”-92.091:821.161.2“189”-95.091І.Франко

**ДВА МАНІФЕСТИ НОВІТНЬОГО ПИСЬМЕНСТВА:
“ЧЕСЬКА МОДЕРНА” ЙОСЕФА СВАТОПЛУКА МАХАРА ТА ІНШИХ
І “СЛОВО ПРО КРИТИКУ” ІВАНА ФРАНКА**

Василь Будний

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000 Україна,
e-mail: budnyi_vasyl@ukr.net*

Досліджено в порівняльному плані маніфест “Чеської модерни” (1895) Й. С. Махара та інших і статтю “Слово про критику” (1896) І. Франка. Ці програмні документи окреслили такі засади новітнього критицизму і модерної літературної творчості, як індивідуалізм, “внутрішня правда”, естетизм. З’ясовано посередницьку роль І. Франка у творчих зв’язках Молодої України та Чеської модерни.

Ключові слова: маніфест, модернізм, індивідуалізм, “внутрішня правда”, естетизм.

Ці два програмні документи з’явилися майже одночасно у споріднених слов’янських літературах – опублікований у першому числі часопису “Rozhledy” (м. Хрудім, Чехія) у жовтні 1895 р. маніфест Чеської модерни (далі – МЧМ), який мав колективного автора (крім основних співавторів – Йосефа Сватоплука Махара і Франтішека Ксавера Шальди – його підписали ще десять літераторів і політиків), і “Слово про критику” (далі – СПК) – індивідуальний виступ Івана Франка, видрукований у липні 1896 року як редакційна платформа літературно-критичної рубрики “Наша белетристика” оновленого часопису “Жите і Слово” (м. Львів). І хоча обидва тексти відрізняються адресантами і функціональним призначенням, однак багато в чому збігаються у визначенні засад новітньої критики й літературної творчості, що дає підстави розглядати їх як своєрідні межові знаки доби модерну, які зафіксували історичну мить оновлення естетичних уподобань і мистецьких орієнтацій у кожній з національних культур.

Щоправда, якщо чехи досить різнобічно вивчили переламну роль МЧМ [див.: 5; 6; 10; 7; 8; 1; 9; 4; 5; 2], то в нашому літературознавстві на тлі уривчастих і досить обережних зауваг про СПК [див., напр.: 1, с. 177; 4, с. 1357; 7, с. 58] чи не найрішучішим її означенням донедавна залишалося стисле формулювання І. Дорошенка: “Основні положення цієї статті на новому етапі літературного розвитку відігравали таку ж роль, як свого часу відомий Франків маніфест “Література, її завдання і найважливіші ціхи”” [2, с. 14]. Сьогодні, коли маємо різноаспектні компаративні студії над українським модерном С. Павличко, Т. Гундорової, Н. Шумило, Я. Поліщука, В. Моренця, С. Яковенка та інших дослідників, наспіла пора підступити до осмислення СПК як особливої з-поміж інших Франкових писань – програмної – праці, яка виразила нове естетичне світовідчуття.

Сподіваємося, що зіставне вивчення МЧМ і СПК у діалогічній площині зближень і протиставлень допоможе прояснити низку дискусійних питань, як-от: де саме пролягла початкова межа модерної доби в українському письменстві? яких трансформацій зазнали гасла естетизму та індивідуалізму в тодішніх літературах колоніально залеж-

них слов'янських народів? як відбулося переформатування літературного процесу внаслідок його внутрішньої диференціації і перерозподілу літературних сил?

Чеська модерна і Молода Україна: сецесійна і коопераційна моделі міжгенераційних взаємин. Процеси оновлення в українській та чеській культурі були пов'язані з виходом на суспільну арену в обох слов'янських краях наприкінці 1880-х і в першій половині 1890-х років нового покоління політиків, журналістів і митців, котрі народилися переважно у 1860–1870-х роках і своєю активною діяльністю творили специфічні соціокомунікативні середовища Молодої України і Чеської модерни.

Ясна річ, модернізаційні процеси відрізнялися за складом і конфігурацією учасників, за темпами і перипетіями перебігу. У територіально цілісній і політично структурованій Чехії молодь, котра зіткнулася в ідеологічному протистоянні з “батьками”, взялася за організацію власних громадських, пресових і літературних осередків. У розполовиненій кордоном Україні відбувалися ті самі процеси в політиці і повільніше – в журналістиці й літературі, де представники різних поколінь, світоглядних переконань та естетичних уподобань не раз тіснилися на обмеженому соціокомунікативному просторі, деформованому дискримінаційною політикою російської метрополії: літератори змушені були друкуватися в Галичині, тоді як основний контингент українського читача – а він перебував у Наддніпрянщині – був позбавлений можливості спілкуватися з рідною книжкою. Йшлося, отже, не лише про синхронізацію національного письменства із загальноєвропейським, а й про засипання, як казав П. Куліш, “політичної прірви”, тобто налагодження внутрішньо-національного культурного спілкування і вирівнювання культурної асиметрії між обома частинами України.

І все ж, попри неоднакові геополітичні обставини, оновлення в різних суспільних сферах обох бездержавних націй розпочалося майже одночасно і розвивалося у взаємодії, більш-менш рівнобіжно, в однакових напрямках, лишень щоразу набираючи дещо модифікованих форм.

У чеському літературному процесі 1890-х років три мистецькі сили – Чеська модерна, Католицька модерна і група часопису “Moderní revue” – вийшли за межі культурницької ідеології своїх попередників “рухівців” і “люмирівців”¹. Чеську модерну очолив поет Йозеф Сватошплек Махар (1864–1942) – автор їдкої політичної сатири і яскравих реалістичних замальовок (збірки “Confiteor”, 1887; “Без назви”, 1889; “Віденські елегії”, 1893; віршований роман “Магдалена”, 1894).

На відміну від триполюсної чеської моделі модернізаційного процесу, в Україні склалася менш конфліктна багатополюсна ситуація. Тутешні ровесники Чеської модерни гуртувалися у київській “Плеяді” й одеській “Молодій Громаді”, при студентських товариствах Львова (“Академічне братство”, “Ватра”), Відня (“Січ”), Кракова (“Академічна громада”) та інших молодіжних осередках. На відміну від різкого міжгенераційного протистояння у Чехії та Західній Україні, в катакомбних умовах підросійської

¹ “Рухівці” і “люмирівці” – письменницькі групи, що в 1870–1880-х роках гуртувалися навколо альманаху “Ruch” та журналу “Lumír”. “Рухівці” (чи так звана “національна школа”) об'єдналися під гаслами самобутності чеського письменства, обороняючи ідеї національного відродження та панславізму, розвиваючи традиційні реалістичні форми, історичну, патріотичну і соціальну тематику (Св. Чех, Е. Красногорська, А. Ірасек), а “люмирівці” дотримувалися космополітичних позицій, дбаючи про піднесення національного мистецтва на європейський рівень, схилилися до романтизму, полюбили античні і середньовічні мотиви, активно перекладали з англійської, французької, італійської (Я. Врхліцький, Й. В. Сладек, Ю. Зейер).

України зміна поколінь відбувалася на засадах наступності, коли старші передавали досвід спадкоємцям, а молодь, як знаємо зі спогадів В. Самійленка, Л. Старицької-Черняхівської, М. Славинського, ставилася до старших громадян з належною шанобою.

Однак суперечності були, і їх не замовчували. Про розбіжності між поколіннями в Чехії засвідчила дискусія з приводу імпресіоністично-символістичного оповідання “Аналіз” (1891) Ф. Кс. Шальди і словесні баталії навколо Махарової переоцінки “маївської”^{*} спадщини (1894), а в Україні – виступ Т. Зіньківського “Молода Україна, її становище і шлях” на відзначенні Шевченкових роковин у Петербурзі в 1890 році, дискусія Б. Грінченка з М. Драгомановим (1892–1893), обговорення програми тарасівців “Profession de foi молодих українців” (1893), звернення П. Грабовського “Лист до молоді української” (1894). У тих дискусіях розкол визначився не лише по лінії політичній (позитивістське українофільство – політично активне українство), а й естетичній (мистецтво утилітарне – “мистецтво для мистецтва”). Скажімо, 1894 року на сторінках “Народу” Вацлав Морачевський висловив переконання, що від застарілого дидактизму і тенденційності українська література повинна переорієнтуватися на “модний напрям”, який сповідує “правду і чисту красу і силу” [5, с. 66].

На початку 1890-х років і в Чехії, і в Україні дедалі згущувалася дискусійна атмосфера, яка всередині декади розрядилася сецесійною грозою Чеської модерні і реформаторськими зусиллями “Життя і Слова”.

Отже, модерністичний злам розпочався в обох літературах майже одночасно і критики зафіксували цей момент. Ось визначення хронології і якісних ознак чеської “молодої літературної генерації”, яку ретроспективно запропонував 1901 року один із підписантів МЧМ критик Франтішек Вацлав Крейчі: “Датуючи молоді літературні генерації мабуть чи не від 1891 р., маю на думці рух – свідомий, згуртований в єдину лаву, озброєний програмово і критично, відрубний од літератури старших” [14, с. 7].

Ту саму початкову межу визначив і І. Франко у статті “Українсько-руська (малоруська) література” (1898): “Аж на початку 90-х років починається новий рух з приходом нового покоління” [9, т. 41, с. 86]. Молоде покоління, за його словами, хоча й перебувало вже поза впливами М. Драгоманова, пішло дорогою, яку він проклав, “черпаючи свої стимули прямо із західноєвропейських напрямів імпресіонізму та неоромантизму, прозваного *reg nefas* декадентизмом...” [9, т. 41, с. 87]. А в праці “З останніх десятиліть XIX в.” (1901) І. Франко означив 1880–1900 роки іменем “Молодої України”.

Політичні і літературні контексти: обоїльна кореляція. І. Франко був посередником між обома національними модернами – і не лише літературними, а й, у першу чергу, політичними. Він зацікавлено стежив за культурним життям молоді Чехії, особисто знався з основним співавтором МЧМ Й. С. Махаром, про якого написав кілька статей і перекладав його поезії. З І. Франком листувалися Йосеф Пельцл – видавець “Rozhledy’v”, чие прізвище фігурує під цим програмним документом, а також перекладачі Франкових творів Франтішек Главачек і Ярослав Розвода, політик Антонін Гайн та інші молоді інтелектуали, котрі гуртувалися навколо поступових видань.

Значно пожвавішали ті взаємини в першій половині 1890-х років, коли І. Франко заходився пов’язувати Русько-українську радикальну партію тіснішими політич-

* “Маївці” – група старших письменників (Я. Неруда, В. Галек, Кароліна Светла та ін.), котра згуртувалася, видавши альманах “Máj” (1858). Згодом на зміну їм прийшли “рухівці” і “люмирівці”.

ними взаєминами з поступовцями-“покрокарями”^{**}. Покрокарі запросили І. Франка та Романа Яросевича як почесних гостей від Української радикальної партії на І з’їзд поступового слов’янського студентства Австро-Угорщини, який відбувся 17–19 травня 1891 року у Празі попри заборону університетської влади і поліційні перешкоди. У завершальній своїй резолюції з’їзд підтримав “змагання русинів до вдержання тісного духового зв’язку з їх позаавстрійськими братами”, запротестував проти злочинного свавілля російської влади щодо польського, російського і русинського студентства, а також засудив “свідомо ворожу і несправедливу політику деяких пануючих верств польської суспільності супроти русинів у Галичині” [8, с. 205, 206; 22, с. 33, 34]. У своїй промові, скорочений текст якої згодом опублікував “Časopis českého studentstva”, І. Франко висловив задоволення цими рішеннями, які засвідчили “конкретне й реальне розуміння слов’янської взаємності” [3, с. 402].

Тогочасні пресові органи поступової чеської молоді інформували своїх читачів про політичне життя галицьких українців. Напередодні появи МЧМ місячник “Rozhledy” повідомляв про політичну, літературну і наукову діяльність І. Франка, титулювавши його “найзнаменитішим сучасним українським письменником” [20, с. 478]. Ба більше, бажаючи ширше інформувати своїх читачів про українську політику й культуру, видавець і редактор цього місячника Йосеф Пельцл за посередництва свого колеги, співвласника “Rozhledy”- ів Антоніна Гайна, звернувся на початку 1894 року до І. Франка із запрошенням до співпраці у своєму виданні. А. Гайн додав од себе: “Оскільки редакція “Rozhledy”- ів дотримується нашого напрямку, Ви будете, звісно, цілком вільним у своїх думках і способах висловлювання” [3, с. 541].

В українського письменника справді не було ідейних розбіжностей із “Rozhledy”-ами, тому в листі до М. Драгоманова він висловив поважний намір нав’язати постійну співпрацю з поступовим празьким часописом. “Тепер мене просять писати в чеські радикальні “Rozhledy” в Хрудімі, і я, мабуть, скорше зважусь писати туди, ніж у Петербург (тобто до польської газети “Краї”, що виходила в Петербурзі. – В. Б.), де непремінно прийдешь крутити і хитрити” [9, т. 49, с. 479].

Однак, очевидно через обтяженість журналістськими і громадськими обов’язками “галицький оmlадніст” (так І. Франка називали ідеологічні супротивники [див.: 9, т. 50, с. 83–86]), наскільки нам відомо, так і не відгукнувся на лист А. Гайна.

Зате у своїх публікаціях на сторінках “Народу” і “Kurjera Lwowskiego” І. Франко підтримав покрокарів у їхньому протистоянні з партією молодочехів [див.: 3, с. 376–377]. На початку 1894 року український політик висловив обурення з приводу ганебного судового процесу, який відбувався у Празі за сфальсифікованими владою звинуваченнями над шістдесятьма шістьма юнаками – членами “страшного анархістичного тайного товариства “Оmlадіна”” [9, т. 46, кн. 2, с. 394–395]. І. Франко зазначив, що “головний контингент оскаржених належить до т. зв. поступової молоді, котра не тільки по своїм поглядам дуже близька до русько-українських радикалів, але й генетично з ними тісно в’язеться” [9, т. 46, кн. 2, с. 395]. На підтвердження цієї тези він з гордістю покликався на заяву оскарженого Антоніна Гайна та його колег, згідно з якою

^{**} Pokrokářství (“прогресизм”) чи Omladina (“Молодь”) – лівий, по-анархістськи налаштований рух студентської і робітничої молоді, який піддав суворій ревізії програмні засади молодочеської партії і дрейфував до радикалізму та соціальної демократії [див. докладніше: 6, с. 113–133].

покрокарський напрям виник з часу першого знайомства молодих чехів зі своїми ровесниками – представниками польського соціалістичного й українського радикального рухів початку 1890-х років: “Ми вважаємо ті признання світлих молодих чехів за найкраще свідцтво для нашого радикалізму і думаємо, що генетичний зв’язок і аналогічний розвиток радикального руху у нас і в Чехії дає далеко більшу запоруку й пізнішої між ними солідарності й живіших міжслов’янських зв’язків...” [9, т. 46, кн. 2, с. 395]. Щоправда, цензура вилучила з публікації в журналі “Народ” (1894, № 2) ті місця Франкової статті “Політичний огляд”, у яких автор солідаризувався з “Омладіною”.

Прибувши з нагоди Етнографічної чесько-слов’янської виставки у надвлатавську столицю 21–26 липня 1895 року, саме напередодні маніфесту Чеської модерни, коли в тамтешній пресі вирувала дискусія між “дітьми” і “батьками”, І. Франко зустрівся з Ф. Главачеком та іншими чеськими друзями, спілкувався із пражанами, які солідаризувалися з ув’язненими омладністами: “Ось бачите, – додав мій співбесідник, стишивши трохи голос і вказуючи на башту, – у цій башті, в будинку, що до неї прилягає, судили “покрокарів”, отих омладністів. Вони і досі сидять там, якже! І Гайн, і Рашін, і Сокол* сидять. [...] нещодавно відверто писалося в газетах, що їх засудили невинно, що їх повинні випустити” [9, т. 46, кн. 2, с. 230].

Обопільна кореляція українського й чеського молодіжних політичних рухів, безумовно, сприяла нав’язанню тісніших міжлітературних контактів.

Іван Франко – поміркований модерніст? Наприкінці 1895 року І. Франко видрукував у 5 і 6 книжках “Життя і Слова” статтю “З нової чеської літератури”, присвячену докладному розбору Махарової поеми “Магдалена”. У вступному абзаці критик характеризував автора цього твору як провідника чеських “модерністів” – наймолодшого покоління, що “силкується йти слідом західноєвропейської нової школи, котра, по її власному поняттю, має замінити віджившийся реалізм” [9, т. 29, с. 476]. Народившись із могутнього французького натуралізму, модернізм, окрім поглибленого психологізму, згодом набрав таких рис, як спиритуалізм, неокатолицизм, містицизм, ніцшеанський нігілізм, й тому, на думку І. Франка, не має значних перспектив серед чехів: “Отся поетична школа, котрої основною ціхою є нервові роздрознення, невдоволення з оточуючих обставин і почуття власної безсильності та безцільності існування, слабо якоесь приймається на чеськім ґрунті [...]” [9, т. 29, с. 476].

Франкова стаття появилася в гарячий час приготування Маніфесту, і чехи негайно відреагували на неї. Як листовно повідомив українського критика 11 листопада 1895 року Франтішек Главачек, він, бажаючи ознайомити з Франковими міркуваннями чеську громадськість, зумисне подав вступну частину Франкової статті до першого числа “Rozhledy’v”, знаючи, що там буде видрукувано маніфест Модерни, який власне готували його ініціатори. “Я гадав, що прочитавши його [маніфест. – В. Б.], Ви уточните свій погляд на “Модерну”, котрий у згаданій критиці (тобто статті І. Франка “З нової чеської літератури”) хибний, оскільки в ньому ототожнено “Модерну” й декаданс, а Махара названо провідником декадентів [...]” [3, с. 547]. Щоправда, провадив далі празький кореспондент І. Франка, через перевантаженість цього числа матеріал було опубліковано в журналі “Čas”, а втім на прохання Ф. Главачека те перше число “Rozhledy’v” Франкові мав надіслати власноручно Й. Пельцл: “Водночас (ще ра-

*Згадані тут А. Гайн (Antonín Hajn, 1868–1949), А. Рашін (Alois Rašín, 1867–1923), К. С. Сокол (Karel Stanislav Sokol, 1867–1922) – провідники поступового молодіжного руху.

ніше) я звернувся з проханням до редактора “Rozhledy’в”, щоби надіслав Вам 1 число, і гадаю, що Ви вже його отримали” [3, с. 547].

Отож, майже напевно можна стверджувати, що І. Франко був знайомий із текстом МЧМ, програмні тези якого, ймовірно, вплинули на появу “Слова про критику”. А з другого боку, цілком можливо, що стаття І. Франка, окремі тези якої викликали, як бачимо, несприйняття в середовищі Чеської модерни, спричинилася до уточнення окремих тез її маніфесту.

Якими могли бути ті уточнення? У статті про Й. С. Махара І. Франко насторожено поставився до модернізму, схильючись до ототожнення його з декадансом. Як тепер знаємо, Франкові прогнози щодо безплідності модернізму для новітнього письменства молодшої, здорової, демократичної чеської нації не цілком справилися: декаданс у чеській літературі вже тоді виокремився в окрему групу при журналі “Moderní revue”, а символізм та імпресіонізм принесли немалі здобутки у творчості Антоніна Соука та інших митців. А втім, основне, в чому не помилюся І. Франко й у чому він був цілком суголосний із невдовзі утвореною Чеською модерною, це його заклик плекати індивідуальне творче мислення – самобутне і сміливе, незалежне від будь-якої “школи”, яке б орієнтувалося винятково на “сучасне життя”, вимога “занехання всякої манери”, дбати про “психологічне поглиблення типів” [9, т. 29, с. 491].

Цілком імовірно, застереження І. Франка щодо декадансу і його заохота до самостійної вдумливої праці поза межами будь-яких шкіл привернула увагу Й. С. Махара і вплинула на принципові положення МЧМ. Так само правдоподібним виглядає і пізніша корекція Франкових поглядів на модернізм і декаданс під впливом МЧМ.

Історія МЧМ та СПК. Бунтарські настрої чеської Омладіни та українського радикалізму швидко поширилися на літературну царину. Звернімо увагу на деякі українсько-чеські паралелі напередодні появи обох програмних документів.

У січні 1892 року малознаний досі журналіст Йосеф Пельцл розпочав у м. Хрудімі видання місячника “Rozhledy” (“Огляди”). Цей часопис, як і згодом, через два роки, українське “Житє і Слово”, привітали поступові сили в Чехії і в Україні, оскільки дотепер в обох суспільствах ще не було таких видань – чеська “Osvěta” чи українська “Зоря” здавалися старомодними через традиціоналізм та аполітичність і вже не здатні були задовольнити духовні потреби інтелектуальних спільнот (“...українці невдоволені з “Зорі”, що виключила зі своєї програми все загальнолюдське і серйозне” [9, т. 50, с. 75]).

Історія зародження Чеської модерни така. У жовтні 1894 року в часописі “Naše doba” поет Й. С. Махар опублікував до двадцятиліття від дня смерті Вітєслава Галєка статтю, у якій шанованого співця національного відродження оголосив неоригінальним посереднім поетом, протиставивши йому невизнаного Яна Нєруду. У дискусії, яку спровокувала ця публікація, Й. С. Махар зблизився з молодими митцями та інтелектуалами, і всі одностайно виступили проти старшого покоління молодочехів, прийнявши як самоназву слово “модерна”, яке іронічно кинув у їхній бік Ярослав Врхлїцький.

Літературне і громадянське кредо нового руху заманіфестувала стаття “Чеська модерна”, яку було видрукувано в першому числі журналу “Rozhledy” за 25 жовтня 1895 року з підписами дванадцятьох осіб. Основним автором цієї статті вважають Йосефа Сватоплука Махара (1864–1942), котрий дав імпульс до створення маніфесту, підготували нарис засадничих його формулювань; співавтором був критик Франтішек Ксавер Шальда (1867–1937), котрий доповнив і стилізував текст, а редактор часопису Франтішек Вацлав Крейчі (1867–1941) забезпечив організаційну роботу, згуртувавши однодумців. Окрім цих основних фігурантів, маніфест підписали поети Отокар Бржезі-

на (1868–1929) та Антонін Сова (1864–1928), прозаїки Вілем Мрштїк (1863–1912) і Йозеф-Карел Шлейгар (1864–1914), а також покрокарські політики Й. Пельцл, Ф. Соукуп, Я. Тршебицький і прихильники масариківського реалізму д-р К. Кернер та В. Хоц.

Так само і в Галичині весняна повінь політичного життя дала поштовх до заснування “Життя і Слова”. Щоправда, на відміну від чеської моделі модернізації національного письменства шляхом рішучої сецесії (відокремлення) молодих митців од своїх попередників, в українському літературному процесі переважила стриманіша, опосередкована модель міжгенераційних відносин, оскільки ініціативу тут перехопив поміркованіший традиціоналіст чи, так би мовити, консервативний модерніст І. Франко, котрий не лише пішов на компроміс і підтримав молодь, а й сам спробував очолити цей рух.

Як відомо, І. Франко підтримував тісні контакти з О. Маковеєм, В. Щуратом, Лесею Українкою, А. Кримським, М. Вороним, С. Бердяєвим, молодіжними гуртками “Плеяда” і Братство тарасівців, українськими студентськими організаціями Відня й Кракова. Власне, у результаті порозуміння між молоддю та І. Франком й зародився журнал “Житє і Слово”. Засноване 1894 р., видання спершу було академічним, але відразу ж відчуло на собі тиск нових вимог. “У нас люди цікаві на Бодлера” [9, т. 49, с. 527], – з такими словами звернувся І. Франко в листопаді 1894 року до парижанина Федора Вовка з проханням надіслати зразки класичної і новітньої французької поезії для рубрики “Із чужих квітників”. А в травні наступного року ділився редакторськими клопотами з М. Драгомановим: “Молоді, та й то навіть радикали, домагаються від мене, щоб я викинув рубрики “Із уст народа” та “Із старих рукописів”, а натомість печатав переклади з Ібсена, Метерлінка та інших модерністів” [9, т. 50, с. 44].

Вимоги читачів змінити курс на літературну сучасність підштовхнули І. Франка до обговорення цих питань на сторінках свого журналу. Своєю статтею “Слово про критику” І. Франко відкрив літературно-критичну рубрику “Наша белетристика” у першому номері реорганізованого журналу “Житє і Слово”, на обкладинці якого було зазначено “Рік третій. Том п’ятий. Книжка І. За сентябрь 1896”, однак фактично те число вийшло у світ у липні 1896 року.

Розуміння новітнього критицизму. Між політичними і літературними процесами в Чехії 1890-х років установився особливо тісний взаємний зв’язок: “Літературна модерна у своєму чистому прагненні до нового і кращого зустрілася з модерною політичною. Обидві народилися з одних і тих самих передумов” [12, с. 362], – стверджував МЧМ. Літературна дискусія дала імпульс політичній диференціації, а та своєю чергою стимулювала літературну сецесію.

Натомість СПК не мало настільки політизованого конфліктного характеру – воно протиставило “сучасну літературну творчість” не всій попередній літературі, а лишень попередньому формальному її розумінню. В І. Франка бачимо опозицію не митців чи поколінь, а стильової традиції і новаторства.

Відповідно неоднакову структуру отримали обидва документи. Літературні заяви займають одну третю програмної статті “Чеська модерна”, а решту було присвячено насущним питанням тодішньої політичної етики. Звинувативши своїх попередників, старочехів і молодочехів, у непослідовній і нещирій, егоїстичній псевдопатріотичній національній політиці, яку було зведено до міжпартійних чвар, Маніфест виклав вимоги загального виборчого права, рівноправ’я жінок, соціальної справедливості для робітників тощо.

На першому ж плані у СПК – літературний, а не політичний критицизм, хоча й виразно зазначено тут тісні зв'язки письменства з суспільством, політикою, ідеологічними течіями. Негативний пафос Франкової статті був спрямований насамперед проти догматичної, “командуючої”, менторської літературної критики. Історичний досвід світового мистецтва, заявив український автор, переконує в тому, що “кожний великий талант опрокидав установлені правила критичні, творив разом з великими творами і нові критичні міри для них, вказував нові точки опори, нові горизонти для критики...” [9, т. 30, с. 214]. Літературна теорія і практика в ХІХ ст. значно розширили межі творчості, зрушили естетичні норми, які донедавна здавалися незмінними, вічними. Очевидним стало й те, що сфера естетичних уподобань – це, як пізніше висловився І. Франко, “республіка без жандармів і без диктатора” [9, т. 31, с. 271]. Сучасне нерегламентоване, живе, особистісне сприйняття зрівняло в правах різні естетичні смаки. Йому сьогоднішній критик – це “один із публіки, і голос його має принципіально не більше значення, як голос усякого другого читача” [9, т. 30, с. 215].

Таких самих позицій дотримувалися й автори МЧМ, котрі вже в початкових акордах свого звернення заявили, що згуртувалися, аби “захищати свої переконання, свободу слова, право безпощадної критики в найжорстокіших і найзавзятіших боях, які чеська література будь-коли пам'ятає” [12, с. 361]. Обидва документи висловили розповсюджені в тодішній європейській критиці методологічні тенденції, які полягали у відмові від наукового педантизму та опосередкованого вивчення літературного твору і переорієнтації на імпресіонізм – безпосередній вираз читацьких вражень, мінливих, суб'єктивних і через те оригінальних: “Критична діяльність є творчою, мистецькою, науковою працею, самостійним літературним жанром, що рівноцінний решті жанрів. Бажаємо індивідуальності, прагнемо її у критиці, в мистецтві. Волиємо митців, а не відлуння чужих голосів, не еклектиків, не дилетантів” [12, с. 361].

Тріумф індивідуалізму. В обох програмних документах на перший план вийшли засадничі гасла індивідуалізму: вимога творчої свободи, себто права на мистецьке самовираження творчої індивідуальності, і принцип нонконформізму як відповідальної особистісної постави митця у громадському і мистецькому житті.

Своє розуміння літературної модерності І. Франко заснував на “тріумфі індивідуалізму в сучасній літературній творчості” [9, т. 30, с. 217]. Домінантою новітньої літературно-естетичної свідомості він проголосив “признання повного, неограниченого права індивідуальності, особи автора в тій найбільш особистій індивідуальній функції людській, якою є літературна творчість” [9, т. 30, с. 217]. Український критик запропонував оригінальну концепцію “сучасної літературної творчості”, головніші засади якої справді суголосні літературі ХХ ст. – від доби модерну й до постмодернізму. Ось Франкова формула: “Нехай особа автора, його світогляд, його спосіб відчуження внішнього і внутрішнього світу і його стиль виявляється в його творі якнайповніше, нехай твір має в собі якнайбільше його живої крові і його нервів. Тільки тоді се буде твір живий і сучасний, справжній документ найтайніших зворушень і почувань сучасного чоловіка, а затим і причинок до пізнання того чоловіка у його найвищих, найсубтильніших змаганнях та бажаннях, а затим причинок до пізнання часу і суспільності, серед яких він повстав. Повна емансипація автора з рамок схоластики, повний розрив з усяким шаблоном, якнайповніший вираз авторської індивідуальності в його творах – се характерний, пануючий оклик наших часів” [9, т. 30, с. 217].

Подібний культ творчого індивідуалізму постулював кілька місяців тому МЧМ: “Понад усе – індивідуальність, що кипить життям і творить життя. Сьогодні, коли ес-

тетика знайшла притулок лише в підручниках для середніх шкіл, коли боротьба за доцільність у мистецтві є смішним пережитком, коли все старе викидаємо на смітник і розпочинається нова доба, ми вимагаємо від митця: будь самим собою й лише собою!.. Митець, віддай своєму твору свою кров, свій мозок, всього себе – відтак ти, твій мозок, твоя кров житиме й дихатиме в ньому, а твір житиме ними” [12, с. 361].

На відміну від СПК, МЧМ виступив проти короткозорого патріотизму, котрий не бачить далі поза кордонами батьківщини, проголошуючи національні слабкості за національні святощі. Творці Чеської модерни протиставили силу індивідуального творчого виразу традиційним уявленням своїх попередників про “поступове” мистецтво, котре повинне було всіляко маніфестувати національні ознаки: “Ми аж ніяк не наголошуємо на *чеськості*: будь собою і будеш чеським... Ми не визнаємо географічних карт, що розмежовують нації” [12, с. 361].

Не торкався І. Франко тих проблем у своєму “Слові...”, хоча порушував їх значно раніше, ще наприкінці 1880-х – на початку 1890-х років. Очевидно, деформаціями українського культурного процесу можна пояснити тодішній страх українських інтелектуалів перед роз’єднанням національних сил, постійні їхні заклики до ідейного єднання, їхня турбота про “одноцільність” мистецького процесу.

Визнання самоцінності мистецтва. Обидва програмні документи принесли в українську і чеську літератури розуміння самоцінності мистецтва, яке є само для себе ціллю. У маніфесті Чеської модерни мету мистецтва сформульовано в позитивних гаслах внутрішньої, індивідуальної правди: “Прагнемо правди в мистецтві – не фотографії зовнішніх речей, а тієї чесної внутрішньої правди, нормою для котрої є лишень її носій – індивідуум” [12, с. 361]. МЧМ виступив проти еkleктизму, дилетантства, утилітарності в літературі, бездумного захоплення скороминущими модами в мистецтві і задекларував принцип творчої незалежності та активності: “Модерне, в нашому розумінні, це не те, що саме зараз в моді: позавчора реалізм, учора натуралізм, сьогодні символізм, декаданс, завтра сатанізм, окультизм – ті ефемерні гасла, що завжди нівелюють та уніфікують на декілька місяців стрій літературних явищ, зваблюючи до сліпого наслідування літературних джигунів” [12, с. 361].

Так само й І. Франко визнав право на існування тих напрямів, котрі схильний був розглядати майже як декадентські “вибрики”, в тому числі імпресіоністичні “проби драпатися по стінах (“малювати словами”, “робити музику словами” і т. і.)” [9, т. 30, с. 218]. Український критик рішучіше, ніж його молоді чеські колеги, відкинув як жанрові, стильові, так і тематичні обмеження, віддавши перевагу єдиному критерію – мірці мистецької досконалості, сили естетичного впливу, й це парадоксальним способом висвітлює І. Франка як свідомого прихильника естетизму: “все вільно поетові”, “всякий твір буде добрий, крім вкучного та безхарактерного” [9, т. 30, с. 218]. Такий погляд зрівноважує класику і модерн, сонет і роман, реалістичний і символістський твір за умови естетичної їх впливовості, здатності бути безпосередньо пережитими в особистісному сприйнятті сучасників. У літературі, мовляв, актуальним є те, що вічне – загальнолюдське та національні неперехідні цінності, особистісне їх переживання сучасником.

Після маніфестів. “Rozhledy” опинилися в осередді політичних і літературних подій середини останньої декади XIX ст., промовляючи від імені всього молодого покоління, що високо піднесло прапор літературного оновлення і безоглядної критики, прагнучи перевести суспільний і літературний розвиток зі шляху патріотичного пустослів’я на шлях незалежної і відповідальної творчості. Щоправда, Чеська модерна так і не перетворилася у цілісний рух. Різномірна за естетичними та політичними орієнта-

ціями, об'єднана самою лишень незгодою з конформістськими настроями суспільства і полемікою з панівною політикою, ця група розпалася навесні 1896 року. Однак естетичні й політичні засади МЧМ потужно вплинули на всю новітню чеську культуру.

Натомість “Житє і Слово”, котре раніше мало академічний зміст, а з 1896 року почало рухатися до актуального життя, не ставило сецесійної мети. Йшлося у Франковому “Слові...” не про розрив із “батьками”, не про ідеологічну диференціацію поколінь (цю функцію виконували радикальні часописи “Народ”, “Громадський голос”), а передовсім про переворот у сфері естетичної самосвідомості. СПК означило зміну курсу української естетичної думки на вільний, різнобічний, інтенсивний розвиток письменства, зорієнтованого на сучасність. Переформатуванням “Життя і Слова” І. Франко розпочав вдалу, хоча й розтягнену в часі, спробу об'єднання талановитих літературних сил на естетичній платформі поміркованої модернізації вітчизняного письменства – цей процес було продовжено в діяльності “Літературно-наукового вісника”, “Молодої Музи” та “Української Хати”.

В обох літературах модерн був різноликим, однак заманіфестував себе від імені тієї передової частини, що виникла через зближення з середовищем молодіжного політичного авангарду – чеських покрокерів та українського радикалізму, на відміну, скажімо, од Молодої Польщі, яка значною мірою мала богемне походження. Як відгук на духовні потреби бездержавних націй, вийшли на перший план вітаїстично забарвлені течії реалізму та символізму (неоромантизму), проголосивши сецесію (відокремлення) як від консервативної політики, так і від декадансу та інших асоціальних, консервативних і кризових настроїв. Маніфестація сецесії в більш рішучій формі відбулася в Чехії й у м'якшій – в Україні. Чеський декаданс зумів виокремитися в окрему групу “Moderní revue”, тоді як в українській літературі він залишався безформним і затіненим іншими течіями.

В обох програмних текстах зафіксовано й осмислено такі ознаки модернізаційних процесів у культурному житті обох колонізованих слов'янських народів, як демократизація читацької аудиторії, жанрово-стильова диференціація письменства і зміна суспільного його статусу з гетерономного на автономний, коли літературна творчість поступово позбавляється залежності від політики, перетворюється у рівноправний культурний чинник, вартість якого відтепер починають вимірювати не утилітарними (просвітніми, пізнавальними, інформаційними), а специфічними мистецькими критеріями.

Отже, МЧМ і СПК варто розглядати не як початок, а як кульмінацію вступного етапу модернізаційних процесів у Чехії та Україні, хоча характер міжгенераційних взаємин мав особливості у кожній з країн. Виразивши поняття творчої свободи, обидва маніфести завершили початковий етап становлення модерної естетичної самосвідомості.

Отже, можна говорити про взаємну узгодженість літературних процесів та кореляцію естетичних програм в тогочасному українському й чеському письменстві і на рівні творчих контактів, впливів, рецепцій, і на рівні типологічних паралелей.

Список використаної літератури

1. *Бабишкін О.* Боротьба за реалізм в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. / О. Бабишкін. – К.: АН УРСР, 1961.
2. *Дорошенко І. І.* Завдання літературної критики / І. І. Дорошенко // Укр. літературознавство. – Вип. 48. – Львів: Львів. ун-т, 1987.

3. Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками / Упорядкували М. Мольнар та М. Мундяк. – Братіслава: Словацьке в-во худ. літератури, 1957.
4. *Кошелівець І.* Літературна критика / І. Кошелівець // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1962.
5. *Морачевський В. Д.* В справі “Нашої Доли” / В. Д. Морачевський // Народ. – 1894. – № 4.
6. *Неврлий М.* Іван Франко і чеський революційний рух / Микола Неврлий // Неврлий М. Минуле й сучасне: зб. слов'язознавчих праць. – К.: Смолоскип, 2009.
7. *Поважна В. М.* Розвиток української літературної критики у 80–90-х рр. XIX ст. / В. М. Поважна. – К.: Вища школа, 1973.
8. Резолюції студ[ентського] з'їзду в Празі // Народ. – 1891. – № 13–14.
9. *Франко І.* Збір. творів: у 50-ти т. / Іван Франко. – К.: Наукова думка, 1976–1986.
10. *Balabanovová Ch.* Česká moderna na pomezí literárních dějin a srovnávací typologie / Ch. Balabanovová // Světová literárněvědná bohemistika. – Sv. 2. – Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1996.
11. *Čas Moderny: Studie a materiály.* – České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2006.
12. *Česká moderna* // Soubor díla F. X. Šaldy: Sv. 1–22. – Sv. 11 / K vydání připravil Felix Vodička. – Praha: Melantrich, 1950.
13. *Haman A.* Kdy začíná moderna v naší novodobé literatuře? / A. Haman // Konec a začátek v jazyce a v literatuře: Sb. z mezinár. konf. / Acta Universitatis Purkynianae: Studia litteraria et linguistica, sv. 71. – Ústí nad Labem, 2001.
14. *Krejčí F. V.* Deset lét mladé literatury / F. V. Krejčí // Rozhledy. – 1901. – R. 12. – Č. 1.
15. *Lukeš J. F. X.* Šalda a manifest Česká moderna / J. Lukeš // Česká literatura na předělu století. – Jinočany: H&H, 2001.
16. *Máchal J.* Boje o nové směry v české literatuře (1880–1900). – Praha: Nákladem Jednoty českých filologů, 1926.
17. *Novák A.* Dějiny českého písemnictví / Arne Novák. – Praha: Sfinx, 1946.
18. *Pešat Z.* Česká moderna / Z. Pešat // Slavia. – 1988. – Č. 1.
19. *Pytlík R.* Na přelomu století / R. Pytlík. – Praha: ČS, 1988.
20. *S-ki W. A.* Z duševního ruchu za hranicemi. Malorusové / W. A. S-ki // Rozhledy. – Ročník III. – 1894.
22. *Veselý A. P.* Omladina a pokrokové hnutí: Trochu historie a trochu vzpomínek / A. Pravoslav Veselý. – II vydání. – Praha: Nákladem polit. klubu Omladinářů devadesátníků v Praze, 1919.
23. *Vojáček M.* Manifest České moderny: Jeho vznik, ohlas a spory o pojetí České moderny, které vedly k jejímu rozpadu / M. Vojáček // Časopis Národního muzea v Praze. – 2000. – Č. 1–2.
24. *Wollman S.* Moderna ve slovanských literaturách / S. Wollman // Slavia. – 1988. – Č. 10.

**TWO MANIFESTS OF MODERN LITERATURE:
“CZECH MODERN” BY JOSEF SVATOPLUK MACHAR AND OTHERS
AND “WORDS OF CRITICISM” BY IVAN FRANKO**

Vasyl' Budnyi

*Ivan Franko National University of Lviv, Philology Faculty,
1 Universytetska Str., Lviv 79000, Ukraine,
e-mail: budnyi_vasyl@ukr.net*

The manifest of “Czech Modern” (1895) by J. S. Machar and others and “Words of Criticism” (1896) by I. Franko have been investigated comparatively in the article. These position papers have traced such principles of the newest criticism and modern literary works as individualism, “inner truth” and aestheticism. The interceding role of I. Franko in the literary relations of Young Ukraine and “Czech Modern” has been clarified.

Key words: manifest, Modernism, individualism, “inner truth”, aestheticism.

**ДВА МАНИФЕСТА НОВЕЙШЕЙ ЛИТЕРАТУРЫ
“ЧЕШСКАЯ МОДЕРНА” ИОСЕФА СВАТОПЛУКА МАХАРА И ДРУГИХ
И “СЛОВО О КРИТИКЕ” ИВАНА ФРАНКО**

Василь БУДНЫЙ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов 79000 Украина,
e-mail: budnyi_vasyl@ukr.net*

Статья исследует в сравнительном аспекте манифест “Чешской модерна” (1895) И. С. Махара и других и статью “Слово о критике” (1896) И. Франко. Эти программные документы очертили такие принципы новейшей критики и современного литературного творчества, как индивидуализм, “внутренняя правда”, эстетизм. Выяснено посредническую роль И. Франко в творческих связях Молодой Украины и Чешской модерна.

Ключевые слова: манифест, модернизм, индивидуализм, “внутренняя правда”, эстетизм.

Стаття надійшла до редколегії 05.06.2010

Прийнята до друку 10.10.2010

